

SZÖLLŐSY TIBOR

A FEKETE BÁRÓNŐ

A Keleti-Kárpátok alatt, a Tisza és a Tarac folyók találkozásánál szendergő máramarosi nagyközséget, Taracközt „nem jegyzi” a magyar művelődéstörténet. A szovjet érában fafeldolgozó iparáról, bútorgyártásáról ismert település hétezer, túlnyomórészt ruszin-ukrán lakosa közt jó, ha találunk ma 25-30 magyar nemzetiségűt. A múlt esztendőben azonban, halottak napja előtt szép számmal képviseltette magát a magyarság, amikor a „régii”, vagyis a „magyar” közttemetőben régi-új sírt szenteltek be, mégpedig a híres Fekete Bárónő síremlékét. A szürke grániton fekete márvány kereszt, s rajta a felirat oroszul és magyarul: Alexandra Jersova, Zichy Mihályné, meghalt 1919. november 4.

Az újraszentelést József atya, nagybocksói és taracközi görög katolikus és László Károly técsői református lelkészek végezték, a helybeli egyházi kórus egyházi énekeket adott elő, ezt követően Mokán Mihail, a taracközi önkormányzat polgármestere, majd az esemény krónikása emlékezett a Zichy házaspárról, ismertette egyben a személyükhöz kötődő történeteket.

Csicsery-Rónay István, Zichy Mihály festőművész dédunokája:

– ... Dédnagyanyám észít anyának és orosz apának volt a gyermeke. Dédnagyapám 1843 és 1845 között pesti tanulmányai befejezése után Bécsben Waldmüller, az akkor híres festő és tanár tanítványa volt, mikor a mestert felkereste a cári udvar küldötte, hogy felkérje: legyen Katalin nagyhercegnő házi rajztanára. A mester elhárította a megtisztelő és jól jövedelmező felkérést, tanítványát, Zichy Mihályt ajánlotta, akinek képei: *Mentőcsónak*, *Krisztus a kereszten*, *Keresztlevétel* már osztatlan sikert arattak.

Néhány hónapos olaszországi tartózkodás és tanulás után Zichy Szentpétervárra kísérte Katalin nagyhercegnőt.

Megérkezése után – január volt (azok az orosz telek!) – megbetegedett. Nem lévén kórház, a cár által kiutalt házbán kezelték, irgalmas nővért is rendeltek mellé – Alexandra Jersovát. A felépülést viszont egy másik „kór” követte: a fiatalok egymásba szerettek, házasság lett belőle.

Az esküvőt Zichy Mihály kívánságára nem az ortodox egyház szertartása szerint végezték, ami anatómát vont maga után: Zichynét kiközösítette a

keleti egyház. Ettől az időtől fogva mindig – mintegy gyászként – csak feketében járt, gyűrűjeit is fekete szalaggal vonta be.

A Zichy házaspárnak négy gyermeke volt: egy fiú és három lány. Olga, a harmadik leány, Tomka Jenő máramarosi ügyvéd és taracközi földbirtokos felesége lett (A Tomka-Rétyi-Gazda család fejei voltak a vidék és egyben Taracköz iparosításának úttörői)

A családjában és gyermekei életük jelentős részét Zalán élte le, míg a családfő, Zichy Mihály, négy orosz cár udvari festőjeként Szentpétervárott, és gyakori utazásai során Európa jelentős szellemi központjaiban alkotott 1906-ban bekövetkezett haláláig.

Az özvegy, aki Zalán ekkor már egyedül maradt – a cári udvarban persona non grata lévén –, az első világháború kitörésekor, 1914-ben, Olga leányához, Tomka Jenőnéhez költözött ahol 1919-ben elhalálozott és a „régii” temetőben lett eltemetve, amikor is nem jelölték meg sírját (a temetési szertartáson csak a közvetlen családtagok vettek részt.)

Ötéves taracközi tartózkodása során senkivel nem érintkezett, nem tartott fenn kapcsolatot, nem járt kinn a közösségben, csak a kúria parkjában sétálgatott talpig feketében, ami egy közszájon forgó témának adott alapot: Fekete Báronénak nevezték a babonáktól sem mentes taracközieket – így emlékeztek rá még az ötvenes-hatvanas években is.

Özv. Varga Mihályné /86 éves/ mesélte:

– Édesanyánk évekig volt a Tomka család főszakácsa. Mi, gyerekek, gyakran elkísértük édesanyánkat a kastély kapubejáratáig, de belépni már nem volt szabad az udvarba. A kastély nagy, szép, oszlopos épület volt, amit mi csak egy pillantásnyira láttunk, mikor kitérült a kapu. A főúri lak hatalmas park közepén állt, sok-sok fa, cserje és rengeteg virág közepette. Míndezt hatalmas kerítés övezte, majd három méter magasan, mi, gyerekek, be-bekukucsáltunk a réseken. Többször is láttuk a Fekete Báronőt, aki hosszú fekete ruhában, fekete esernyővel a kezében sétált a parkban.

Kuncogtunk is, mert ha süttött a nap, akkor is így volt felöltözve, a kezében ott volt az esernyő. Nem tudtuk, hisz honnan tudhattuk volna, hogy az napernyő volt.

Édesanyám mesélte, hogy a temetőbe még ők sem kísérhették ki, csakis a család tagjai.

A temetkezési hely felderítése hálás és izgalmas feladatnak bizonyult, mert: elköltöztek a szentánák, az egyház irattárát megsemmisítették, a „régii” temetőt – úgy harminc éve – bezárták, az ottani, helyszíni keresgélések, kutatások se vezettek –

kezdetben – eredményre, mert a Tomka-Réty-Gazda család temetkezési parcellájában (is) elporladoztak, összetörték a sírkövek, olvashatatlanokká váltak a feliratok.

A gyakori levélváltás a két dédunokával: Csicsery-Rónay István és a Cincinnatiban élő Réty Gazda Lajos urakkal egyre közelebb vitt a talány megoldásához, mígnem sikerült egy korabeli „halottas” könyvben, a 166. oldalon, 54-es sorszámmal a következő bejegyzést fellelni:

Név: özv. *Zichy Mihályné Jersoffa Alexandra*

Vall.: *r. katolikus*

Kor: *83 év.*

Megh.: *1919. nov. 4. d. u. 9 óra*

Házastársa családi és utóneve: *Zichy Mihály*

Halál oka: *tüdőgyulladás.*

Az idézett irattárban olvasható egy korabeli bejegyzés is, ami arról tanúskodik, hogy 1908. május 8-án elhunyt Tomkaházi Tomka Emília, 13 éves, akinek szülei: néhai Tomkaházi Tomka Jenő és Zichy Olga voltak, azaz az utóbbi a harmadik Zichy-leány.

Igazi fintora a sorsnak, hogy Zichy Mihály, aki „elment egy szabadabb s míveltebb földre, Oroszországba, ott kellett élnie és halnia” – amint azt Ady Endre írta, a „Cár Ófelsége Festőművésze”, az Orosz Akadémia tagja, aki a párizsi világiállításra megfestette „A pusztítás géniuszának diadalá”-t, aki Liszt Ferencnek, Victor Hugónak, ifjabb Dumasnak, Jókai Mórnak, Ilja Csavcsavadzénak volt barátja, akinek Sota Rusztaveli: *Tigrisbőrös lovag* c. eposzához készített 34 illusztrációjáért Tbiliszből szobrot emeltek, aki Munkácsi Mihály közeli barátja volt, akinek munkái Maxim Gorkij lakásának falán díszlettek: Madách-illusztrációk annak „tiszteletére”, hogy Gorkijt rávette: fordítsa oroszra a *Tragédiát*, aki Petőfi, Arany, Lermontov, Gogol műveit tette vizuálisan még nagyobbakká, aki Európa, a művelt világ ünnepe és tisztelt művésze volt – Oroszországban talált második otthonát, ott halt meg, orosz nemzetiségű felesége pedig tizenhárom évvel túlélve őt, magyar földben talált örök nyugalmat.

ÉPILÓGUS HELYETT:

A sors kegyes volt hozzám, mert évekig – 2011-ben bekövetkezett haláláig – élő kapcsolatban voltam Csicsery-Rónay Istvánnal, a festőművész dédunokájával, aki – többek között – vendégül látott Zalán, ott lehettem a Nemzeti

Galériában rendezett magyar-orosz Zichy-kiállításon 2007-ben, ám ami a legértékesebb: „első kézből” értesülhettem a nagy művész életének több fontos részletéről. Az alábbi „anyaggal” is megtisztelt, ami a Pécsi Zichy kiállítás megnyitására állt össze és válasz volt az általam megfogalmazott kérdésre:

– *Hogyan él benne, a dedunokában a híres felmenő, Zichy Mihály emléke?*

– Zichy Mihály hatalmas tehetségét nem tekintette öncélúnak. Azt írja: „A művészet nem fényűzési cikk, kötelessége, hogy teljes meggyőző erejével a kor haladó eszméit szolgálja.” Az ő hite szerint ezek az eszmék az általános emberi szabadság megvalósításában, az erőszak elutasításában, a megváltó béke iránti vágyban, és az emberi jogok teljességének elérésében élnek tovább. Így lett ő az előhírnöke korunk nagy emberjogi követeléseinek. Így lett ő ma meglepően korszerű.

Sokak számára különös ellentétnek tűnik, hogy ezektől az eszméktől áthatva négy évtizedet élt az orosz udvarban, négy egymást követő cár udvari festőjeként. Tudnunk kell azonban, hogy az udvarban ő mint előkelő idegen – magyar emigráns – élt, így munkája mellett művészetének eszméit is szolgálhatta, és működését csupán a cár bírálhatta. (Tegyük hozzá, hogy csak egy ilyen esetről tudunk.) Ő maga írta le: „Az orosz cárok relatív függetlenséghez szoktattak. Most még semmi kedvem kemény nyakamat kis szatrafák igájába hajtani.”

Ám nemcsak művészi szabadságát tartotta meg, hanem politikai eszméit is érvényre tudta juttatni (pl.: a *Zsidó mártírokat* is ott festette). Ahogy egyik írásában leszögezte: „Hosszú életemben még nem volt arra eset, hogy véleményemet, meggyőződésemet eltagadtam és a mondani méltót ki nem mondtam volna.” Így vált szükségyszerűvé számára, hogy a hatvanas években Csermisevskijjal, az orosz forradalmi demokrata mozgalom vezérével megismerkedjék. Sőt kész volt arra, hogy az ő fő művét, a *Mit tegyünk?*-et rajzaival illusztrálja. Több szakértő véleménye szerint Zichy *Szibériai fogoly* c. festménye Csermisevskijt ábrázolja.

Furcsa érzés lehetett az egész udvar bizonyára legműveltebb embereként a hiányos műveltségű udvaroncok, a csak örökölt rangjuk miatt a cári környezetbe került protokoll-listások között élni. Nem csoda, hogy magát a történelmi fejedelmi udvarok legtehetségesebb figurájának, az udvari bolondnak a hasonmásaként látta. Számos képen szerepel a csörgőspikás pojáca, amint szinte kívülről szemléli a bolond kavalkádot, ami körülötte zajlik.

Zichy demokratikus érzelmeit mutatja, hogy párizsi tartózkodása alatt a Párizsi Magyar Egylet elnöke lett és mindenben – sokszor anyagilag is – támogatta a másfél száz kisiparosból és munkásból álló társaságot.

Amikor 1874-ben Párizsba érkezett, nagynevű felfedezője, Théophile Gautier már halott volt, de lánya a szalonjában a francia szellemi élet legjelentősebb

alakjaival hozta össze. Itt ismerkedett meg Victor Hugoval, akivel kölcsönösen tisztelték egymás művészetét. Hugo politikai nézetei, republikanizmusa, mesianisztikus hite a jövőben nagy hatást gyakorolhatott Zichyre.

Párizsban ismerkedett meg Liszt Ferencsel is. Hamarosan komoly barátság alakult ki közöttük, hisz szellemiségük annyi közös vonást tartalmazott: az emberiség iránti szeretet hatalmas ereje, nagylelkűség, mely nem szeret kapni, de adni annál inkább, az – akár az – egyházuktól független, vallásos hit, művészetüknek a romantikában gyökerező közös eseményei, és – nem utolsó sorban – magyarságuk mély megélése. Lisztnek Zichy lánya, Zsófia (nagyanyám), kiváló tanítványa volt és zongoraművésznőnek készült. Zichy háliját azzal fejezte ki, hogy egy allegorikus rajzát (*A zene elkíséri az embert a bölcsőtől a koporsóig*) Lisztnek ajándékozta, aki utolsó zenekari műveként ezt az alkotást zenésítette meg. Magyarságuk mellett Zichy és Liszt világpolgárok is voltak, és hosszú életük során bejárták szinte egész Európát és kapcsolatba kerültek a kor nagy szellemeivel. Igen, ők ketten voltak századunk legeurópaibb magyarjai.

Párizs után Zalán töltött háromnegyed évet, majd Grúziába utazott. A szabadság eszméjének szolgálatában nem habozott részt venni a georgiai (grúz) nép felszabadító mozgalmában – pedig ez épp az oroszok gyarmatosító törekvései ellen irányult –, és Rusztaveli eposzának illusztrálása útján a grúz történelmi öntudatot máig ható módon erősítette.

A Kaukázusban kellett felismernie, hogy eszményeinek művészete útján való megvalósítására sehol Európában nem talál helyet. Az új Francia Köztársaság akkor még túlságosan konzervatív volt az ő mércéje szerint. Magyarországon pedig, kilenchnapos otlléte alatt méltatlan mellőzésben volt része az uralkodó – klerikális, sőt művészi – körök részéről.

Így 1883-ban úgy látta, hogy a legnagyobb alkotói szabadságot és legfüggetlenebb életet mégiscsak az orosz udvarban remélhette. Elfogadta hát III. Sándor cár nagylelkű ajánlatát és visszatért eredeti alkotóműhelyébe, Szentpétervárra.

Életének utolsó 23 évében már nem látogatott haza, de hazájához való hűségének olyan tanújelét adta, amelyen *Az ember tragédiájához* vagy Arany balladáihoz rajzolt illusztrációi voltak. És ezek bizonyultak a *Pusztítás géniusza* mellett talán legnagyobb alkotásainak. Volt egy nagy terve is: Gorkijjal megbeszélte, hogy utóbbi fordításában kiadják *Az ember tragédiáját* oroszul. Sajnos erre már nem kerülhetett sor.

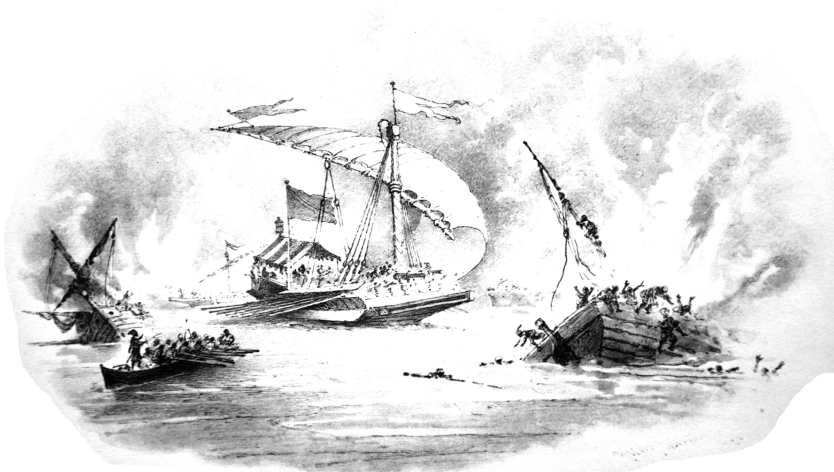
Zichy Mihály igazi nagysága valójában csak most kezd nyilvánvalóvá válni. *A Pusztítás géniusznak diadala* Zichy halála után öltött gigászi je-

lentőséget. A két világháborúban, a holokausztban, a harmadik világ milliós nagyságrendű emberirtásaiban. De ezek nyomán megszületett és érvényesülni kezd az élet és az emberi méltóság fokozott tisztelete, az emberi jogok, a nemzeti identitás nagyobb megbecsülése, vallási téren az ökumenikus mozgalom. Lehet-e kétségünk az iránt, hogy Zichy Mihály a művészet nyelvén a ma emberéhez szól?

Kedves tanítványához, Maryhez írt levelében pedig megtalálhatjuk életének egyetlen értelmét:

„Nincs igazán nagy tehetség, ha nem járul hozzá az emberiség iránti szeretet hatalmas ereje.”

Végül érdekességként: Madách *Az ember tragédiája* illusztrációját tervezte, amiért meg kellett szakítani oroszországi tartózkodását. Azzal a kérdéssel fordult III. Sándor cárhoz, hogy adjon neki három hónap szabadságot, és természetes, hogy megindokolta kérését, azaz ecsetelte Madách művét, vagyis a minden oroszok cárja volt az első, aki tudomást szerzett a legnagyobb magyar drámáról Oroszországban.

Arany János: Rozgonyiné